

7. Лашук Ю. П. Українське народне декоративне мистецтво. Гуцульська кераміка / Ю. П. Лашук. – Випуск VII. – К.: Державне видавництво літератури з будівництва і архітектури УРСР, 1956. – 82 с.
8. Пелипейко І. А. Косів: Люди і Доля / І. А. Пилипейко. Краєзнавчий дослідник. – Косів: Писаний Камінь, 2001. – 368 с.
9. Пелипейко І. Містечко над Рибницею / І. Пелипейко. – Косів: Писаний Камінь, 2004. – 572 с.
10. Соломченко О. Г. Народні таланти Прикарпаття / О. Г. Соломченко. – К.: Мистецтво, 1969. – С. 38-42.
11. Слободян О. О. Пістинська кераміка XIX – першої половини XX століття / О. О. Слободян. – Косів, 2004. – 152 с.
12. Селівачов М. Р. Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія) / М. Р. Селівачов. – К.: Редакція вісника «Ант»; Ніжин: ТОВ «Вид. Аспект-Поліграф», 2005. – XVI, 400 с.

УДК 72:7.04:711.523 (477.86)

У. В. ШПІЛЬЧАК

АРХІТЕКТУРНИЙ ДЕКОР ІСТОРИЧНОЇ ЧАСТИНИ МІСТА ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА

У статті розглядаються стильові особливості архітектурного середовища середмістя Івано-Франківська. Виявлені чинники, що мали вплив на стилістику міста. Подаються рекомендації щодо збереження і розвитку декоративних елементів на фасадах будівель.

Ключові слова: стиль, архітектурний декор, композиція, матеріал, фасад.

У. В. ШПІЛЬЧАК

АРХИТЕКТУРНЫЙ ДЕКОР ЦЕНТРАЛЬНОЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ ЧАСТИ ГОРОДА ИВАНО-ФРАНКОВСКА

В статье рассматриваются стилевые особенности архитектурной среды центра г. Ивано-Франковска. Выявлены факторы, имевшие влияние на стилистику города. Представлены рекомендации по сохранению и развитию декоративных элементов на фасадах зданий.

Ключевые слова: стиль, архитектурный декор, композиция, материал, фасад.

U. V. SHPILCHAK

ARCHITECTURAL DECORATION IN THE CITY CENTER OF IVANO-FRANKIVSK

The article is considered the style features in architectural environment in the city center of Ivano-Frankivsk. The factors which influenced by the style of the city is identified. The recommendations on conservation and development of decorative elements on the facades of buildings are presented.

Key words: style, architectural decor, composition, material, facade.

Архітектурний декор є виразником стилю історичного періоду. Він виражає спадкоємність традицій, модні вподобання, специфіку технологічної та матеріальної бази. Оскільки сьогодні відбуваються активні процеси, пов'язані із змінами у міському середовищі, постає проблема збереження і розвитку об'єктів історико-мистецької спадщини. Зовнішнє оформлення будівель в історичній частині міста потребує клопітливого узгодження нових і ретроспективних фрагментів. Це питання у межах України розглядалося у працях В. Чепелика, В. Ясієвича [8] та інших. Сильові особливості будівель Івано-Франківська частково досліджували науковці: Ж. Комар [10], Л. Поліщук [3], З. Соколовський, В. Шпільчак [5; 6] та інші.

Мета статті – проаналізувати архітектурний декор середмістя Івано-Франківська, окреслити діапазон стильових відмінностей і надати пропозиції щодо збереження і розвитку архітектурних об'єктів.

Визначні місця, зокрема історичні будівлі з багатим і виразним декором, становлять мистецьку спадщину, формують цікавий образ міста, який відрізняє його серед інших. Елементи оздоблення організовують певний характер атмосфери, несуть інформативне навантаження.

Система декору будівель включає в себе архітектурні обломи, орнаментальні й геральдичні мотиви, емблематику, скульптурну пластику тощо. Конструктивні елементи будинку за своїм художньо-образним вирішенням теж безпосередньо асоціюються з окремими стилями. Наприклад, шпильясті вежі і стрільчасті арки пов'язані з готичним устроєм; трикутний портик, циліндричне склепіння, купольні конструкції, аркада, встановлена на колонах, – Ренесансним; щипець, обрамлений волютами, характерний для бароко; горизонтальне членування фасадної стіни і класичний ордер властиві класицизму; асиметрія фасаду і видовжені форми криволінійних віконних і дверних прорізів притаманні стилістиці модерну тощо.

*Картуш.
Парафіяльний костел
Пресвятої Діви Марії.
Пл. Шептицького, 8.*

*Бароко.
Покровський кафедральний собор
(друга пол. XVIII століття)
вул. Вірменська, 6.*

Найстарішими пам'ятками міста є фортечний провулок і Парафіяльний костел Пресвятої Діви Марії, що на площі Шептицького, 8. Сьогодні останній використовується як виставковий зал і мистецький центр, відомий уже більше за назвою «Художній музей». Парафіяльний костел відіграв роль однієї з міських доміант посеред житлових кварталів й оборонного укріплення міста. Це вияв барокового устрою з елементами Ренесансу. У композиції переважають вертикальні членування пілястрами доричного ордеру (останній ярус

декорований пілястрами коринфського ордеру). При вході криволінійний сандрик, поверх нього розташований картуш. На другому поверсі – герб Потоцьких.

Найбільш виразні барокові риси має Покровський кафедральний собор української автокефальної православної церкви (колишня Вірменська церква, друга половина XVIII століття). Головний фасад увігнутий. Розташування двох циліндричних башточок споруди підтримує загальний дзеркально-симетричний устрій. Трикутний фронтон увінчаний іконою Богородиці. Ламана лінія карниза членує стіну фасаду на яруси, розмір яких знизу доверху зменшується, що підкреслює динаміку композиції. Антаблемент спирається на пілястри першого поверху. Розмір пілястр зменшується доверху, що створює ефект просторової ілюзії. Сандрик розірваної форми теж належить до барокової системи декору.

Велика частина архітектурного фонду Івано-Франківська постраждала внаслідок пожежі 1868 року. Вогняна стихія зруйнувала четверту частину міста [1, с. 37-38]. Можливо тому будівель у стилі бароко, класицизм зустріти тяжко, проте маємо форми і деталі у спорудах пізнішого періоду (необароко, неоренесансу, неокласицизму).

*Історизм. кінець XIX ст.
вул. Незалежності, 21.*

*Історизм. кінець XIX ст.
вул. Січових стрільців, 8.*

У будівлях центральної частини міста домінують стилі «сецесія» та «історизм». Період історизму передбачав відхід від строгого дотримання класичного ордеру до більш вільного застосування архітектурних прикрас. Масштаб елементів оздоблення дрібнішає, нівелюється різниця між декорованим тлом і пишно декорованою деталлю. Площина фасадної стіни може заповнюватися рустами, цегляним та кам'яним муруванням або їх імітацією [2, с. 143]. Цікавим прикладом неокласицизму, поєднаного з об'ємною структурою модерну, є колишній кінотеатр «Тон» по вул. Грушевського, 3. У дусі еkleктичної стилістики вирішені будівлі по вул. Івана Мазепи, 14, адміністративна будівля Ради спілок на площі Адама Міцкевича, 4, житлова забудова з об'єктами обслуговування (книжковий магазин «Букініст») по вул. Незалежності, 19 та інші. Поєднання рис класицизму і ренесансу можна побачити на будівлі по вул. Незалежності, 21.

Період 1903–1908 р.р. є кульмінаційним у розвитку і поширенні сецесійної стильової системи у регіоні. У цей час зароджується нове розуміння об'ємно-просторової організації і пластичного вирішення, що більше пов'язано з архітектурною масою, ніж з декором [3, с. 34-36]. У сецесійній декоративній системі є свої формотворчі особливості, це – лінії рослинного та геометричного характеру, вони широко застосовувались у пластиці фасадів. Характерна форма даху – чотирисхилий дах. Найбільш поширені видовжені прямокутні та аркові дверні і віконні прорізи, характерною також є трапецієподібна форма. Поширеними були ризаліти та еркери.

*Орнаментальна сецесія
1900–1902 рр.
Вул. Академіка Гнатюка, 2.*

*Зріла сецесія 1903–1908 рр.
Музей визвольних змагань
Прикарпатського краю.
Вул. Тарнавського, 22.*

Сецесійний декор також має певну своєрідність. Багатою декоративною пластикою відзначається будівля по вул. Академіка Гнатюка, 2. Сильове звучання тут виражене через композицію із медальйонів і стилізованих квітів – ромашок. Вони підкреслюють пілястри будинку і напружені вигини кронштейнів. Ця споруда належить до орнаментальної сецесії (раннього періоду розвитку стилю). Прикладом зрілої модерної стилістики в архітектурному середовищі є музей визвольних змагань Прикарпатського краю по вулиці Тарнавського, 22. Оформлення віконного прорізу цієї споруди нагадує форму великої літери грецького алфавіту – омега (Ω). Цікавим художнім вирішенням відзначаються житлові будинки по вулиці Незалежності, 16, 18, і 30 [6, с.15]. Для модерної стилістики характерна багата декоративна пластика: об'ємні скульптури, ліпнина. Сецесійні маскарони переважно виражені через жіночий портрет зі стилізованим розвіяним волоссям. Зустрічаються на вулицях: Гординського, 4, Грушевського, 37, Шевченка, 69 тощо. Об'ємні форми представлені химерами (вул. Шевченка, 44), також можна виявити жіночі фігури, одягнені у легкі драпіровані тканини, подібні до античного костюма (вул. Тарнавського, 22), та чоловічі постаті – атланти (вул. Грушевського, 42, Незалежності, 30).

*Декоративна сецесійна
пластика (маскарон) будівля 1906 р.
Фрагмент фасаду будинку по
вул. Леся Курбаса, 5-9.*

*Об'ємна скульптура (химери)
скульптор М. Бринський.
Фрагмент фасаду будинку по
вул. Шевченка, 44.*

Про наявність ознак стилю ар деко в архітектурному середовищі Івано-Франківська стверджують ряд учених, зокрема Ж. Комар [10]. Цей період можна вважати перехідним етапом від сецесії до модернізму. Один з перших стилістичні прийоми ар деко частково використовував у Станіславові архітектор Ф. Януш у 1900-х роках. Одним із найкращих прикладів цієї стилістики є дім (вул. Шопена, 9), що колись належав лікарю К. Хелперну, побудований у 1909–1910 роках. Фасади будівлі оформлені дрібним декором: глибокі канелюри у стилізованих пілястрах розташовані між віконними отворами першого і другого поверху. Цікавим елементом у домі Хелпнера є фрагмент – перевернутий трикутник. Ця деталь зустрічається і на штукатурці, і в металевій основі балкону. Стилістика будівлі має риси ар деко [10, с. 293].

*Ар деко. Будівля 1909–1914рр.
Архітектор Ф. Януш.
вул. Незалежності, 11.*

*Ар деко. Ратуша 1935р.
Архітектор С. Треля.
Пл. Ринок.*

Ще одним виразним прикладом архітектурного твору Ф. Януша є будинок по вул. Незалежності, 11. Підкреслена кубічність граней архітектурних форм, балкончики, декоровані простими лінеарними вертикально розташованими металевими стрижнями решітки, стилістично підтримують художнє звучання будівлі. Декоративними акцентами на фасаді виступають скульптури хлопчиків на 2-му поверсі і чоловіча і жіноча постаті – на верхньому. Будинок наріжний, тому його кутова частина заокруглена, раніше продовжувалася у невеличку башточку з напівсферичним куполом (сьогодні ці елементи відсутні). Пізнішим зразком такої стилістики є остання міська ратуша, запроєктована архітектором С. Трелею. Вона виконана у стилі ар деко: каркасна конструкція будинку-вежі поєднується з традицією використання декоративних форм зі стилізованими неокласичними елементами.

*Функціоналізм. Вілла Маргошеса.
Будівля 1939 р. Вул. Шевченка, 79.*

Наступною фазою розвитку архітектури 20-х років ХХ століття є раціоналістичні напрями. Доцільність і соціальна функція архітектури впровадження нових матеріалів були характерними для всіх країн Європи. Для забудови цього історичного етапу властивий арсенал простих геометричних форм: прямокутник, квадрат, круг. Для цього періоду характерне зменшення інтересу до декоративної деталі, що пояснюється посиленням утилітарності, економічності тощо. Одним із кращих зразків функціоналізму можна вважати будинок вчених, відомий ще як вілла Маргошеса (вулиця Шевченка, 79).

Будівля збудована у 1939 р. Це триповерхова споруда, строга геометрія прямокутних граней дещо пом'якшена незначним долученням криволінійних форм, наприклад, наскрізний декоративний отвір у стінці при вході головного фасаду, кругле віконце і півкругла тераса на два яруси [5, с. 51].

Івано-Франківськ теж можна зараховувати до низки міст, які постраждали від однотипної, монотонної, стало утилітарної забудови. Прикладами є корпус Прикарпатського університету по вулиці Шевченка, 57, а також житловий будинок на площі Міцкевича, 6 тощо. Сьогодні існує проблема з житловим фондом масових серій, який ми маємо після періоду УРСР. Розглядається ряд пропозицій щодо можливості реконструкції таких будівель чи інших методів, які можуть бути застосовані після ретельного аналізу кожної конкретної ситуації. Адже така архітектура позбавлена художньої цінності і не вписується в рамки сучасних запитів. Це питання можна розглядати щонайменше у двох аспектах. У конструктивному – потрібно звернути увагу на можливості модернізації структур задля підвищення довговічності і надання нових функцій тощо. У декоративному ракурсі важливо розкрити художній потенціал таких будівель. Це можна вирішити, втручаючись у наявний лад індивідуально в кожному випадку. Збагатити композицію оригінально організованими елементами і кольором, фактурою матеріалів. Для «сліпих» фасадних стін є поширеним застосування монументальних графічних або скульптурних зображень. Наприклад, є цікаві пропозиції включення різного за стилем і способом виконання панно, також 3D малюнків, що створюють просторові ілюзії, та ін. Вони безперечно збагачують простір вулиці. Як варіант можна ще розглядати включення рекламних носіїв (брандмауерів), які власне і варто використовувати на забудові, яка є не цінною з точки зору художності чи історичності.

В середмісті Івано-Франківська спостерігаються подекуди і національні риси в архітектурі. Але вияву етнічних мотивів досить мало. Використання національних традицій в архітектурі є одним із напрямів історизму [8, с.125]. Поширеними його формам є: включення слухових вікон, даху або характерний портик тощо. Метою влиття народних мотивів у середовище міста було увиразнити архітектуру, надати їй оригінального автентичного забарвлення. Цікавим прикладом є українська греко-католицька церква, що збудована у 1913–1914 роках архітекторами І. Левинським та О. Лушпинським (вул. Василянок,17). У період 60–90-х років були побудовані Івано-Франківський аеропорт та «Молочне кафе» (вулиця Шашкевича, 6а). Серед виразних об'єктів можна виділити дитячі садки по вул. Шкільній та по вул. Угорницькій, обласну дитячу лікарню по вул. Коновальця та ін. Прості і водночас монументальні форми, виразний національний декор нагадував народну гуцульську архітектуру. На фасадах будівель часто виконують декоративні панно в техніці сграфіто. Успішно в цьому напрямі працювали: С. Валевський, Я. Дяків, О. Козак, Л. Лукомська та ін. У 1980 році був збудований обласний драматичний театр імені І. Франка. У цій будівлі простежується спроба поєднати архітектуру типового проекту театру (архітектор Л. Сандлер) з національно виразними монументально-декоративними формами. Зокрема, фасади прикрашають рельєф на тему трієтих музик і декоративне панно в техніці карбування [7, с. 40].

У новоукраїнському стилі проектували також адміністративні будівлі, торгові центри, лікарні, дитячі садки, школи. Своєрідна виразність такої архітектури закладена у декорованих фасадах, цікавої форми дахах з черепицею. Ці зовнішні обриси були імітовані з будівельного мистецтва гуцулів. Подібний досвід є і на теренах Польщі та в інших країнах. Народний стиль, або закопанський, запровадив і популяризував С. Віткевич (S. Witkiewicz) [9, с. 3-4]. Проте у Польщі цей напрям пов'язаний в основному з житловими будинками котеджового типу (окремі з них з часом могли отримували адміністративне і культурно-освітнє значення).

*Українські мотиви (історизм).
1913–1914 рр. Арх. І. Левинський і
О. Луштинський. Вул. Василянок, 17*

*Постмодернізм.
Адміністративний будинок. 2011 р.
Вул. Василянок, 22.*

У 1990-х роках інтерес до народностильового напрямку дещо знижується. Відбуваються пошуки введення трансформованих елементів народностильової архітектури в постмодернізм. Це проявляється у застосуванні романтичних башточок, у складних конфігураціях стрімкого даху в житловій багатоповерховій забудові. Характерним прикладом може служити новий мікрорайон по вул. Пилипа Орлика в Івано-Франківську [7, с. 41].

Новітня забудова Івано-Франківська кінця ХХ – початку ХХІ ст. набуває форм одного із провідних стилів для цього часу – постмодернізму. Зародження цього напрямку відбулося у 60–70-х роках у США, згодом він поширився на Європу. Постмодернізм проникає в усі галузі культури. Його характерна філософська концепція з успіхом прийнята світом передусім тому, що працює як відгомін минулої класики жанру, проте обов'язково разом із жартом, іронією, наче промовляє своєрідними зашифрованими посланнями. Архітектор Р. Стерн назвав «три

засади архітектури постмодернізму: контекстуалізм – окрема споруда як фрагмент більшого цілого; алізіонізм – архітектура як історичне і культурне відлуння; орнаменталізм – стіна як середовище архітектурного значення» [4, с. 31]. У цьому і є новаторство стилю, а також те, що спонукає до небайдужості до нього.

Прикладом вияву постмодернізму в архітектурі центральної частини міста Івано-Франківська є адміністративний будинок з об'єктами обслуговування (вул. Василянок, 22). Новобудова за своїм характером відповідає постмодерністській концепції, тому що у ній сміливо поєднуються ультрасучасні та історичні елементи. Дзеркальні поверхні, якими облицьовані верхні поверхи, почленовані горизонтальною смугою площини лобового карниза, який ритмічно у вигляді пунктиру заповнює поверхню між вікнами простої форми останнього поверху і служить також декоративною підтримкою. Дизайнерське вирішення нижніх поверхів має більш традиційні форми – облицьовання гранітом площин рустованих стін і пілястр на першому поверсі, кольорова штукатурка світло-брунатного кольору – на другому; трапецієвидні вікна на першому ярусі й аркові – на другому. Завершує будівлю невеличка циліндрична кутова башточка, увінчана напівсферичним куполом, що є

*Постмодернізм.
Адміністративний будинок.
90-і роки. Вул. Галицька, 31.*

типовим прийомом для історичних будівель Івано-Франківська.

Як приклад також можна взяти житловий будинок з об'єктами обслуговування по вул. Галицькій, 31. У ньому поєднуються форми пізнього модерну разом з сучасним елементом – дзеркальними вставками. Цей прийом врізаної прямокутної вітрини створює ефект відбиття навколишнього оточення.

Розгляд питання про архітектурний декор наштовхує на логічні підсумки. Серед факторів впливу на формування стильових систем ми визначаємо: природно-кліматичні особливості (ландшафт, притаманний цій місцевості); магдебурзьке право – статус вільного королівського міста (отримане у 1663 р.), що збільшувало можливості розвитку місцевості в основному у соціально-економічному і політичному напрямках; національна культура, її відображення у різних сферах мистецтва, зокрема у архітектурній діяльності; входження до складу імперій Австро-Угорщини, Речі Посполитої, СРСР та культурні впливи інших країн тощо.

Найбільш поширеними у середмісті Івано-Франківська є історизм (XIX – частково XX століття) і сецесія (кінець XIX – початок XX століття). Функціоналізм в архітектурі з'являється у 20-х роках XX століття у міському середовищі. У період радянського будівництва (у 50–90 роках XX століття) зовнішнє оформлення будівель відзначається простими конструктивними формами і суто утилітарним підходом (часто порівняно дешевими матеріалами). На початку XXI століття архітектурне середовище спрямовується у руслі постмодерністичних тенденцій. Художньо-образні особливості цієї стильової системи нерідко базуються на інтерпретованих елементах історичної й етнічної спадщини, при цьому важливим є застосування ультрасучасних матеріалів і технологій. В осередку середмістя Івано-Франківська меншою мірою виражені й інші стилі. Наприклад, є наявні окремі риси ар деко, що в основному пов'язані з діяльністю архітектора Ф. Януша. Барокова стильова система виражена через такі споруди, як Вірменська церква (вул. Вірменська, 6.) і частково Парафіяльний костел Пресвятої Діви Марії (площа Шептицького, 8). На прикладах еволюції стильового декору простежуються процеси трансформації, витоки і морфологія цього архітектурного середовища.

Проблематика збереження і розвитку архітектурного декору в історичному місті полягає у питаннях реставрації або заміни окремих старих елементів, а також пошуків нових форм та методів їх гармонійного впорядкування у контексті середовища. Всі факти розвитку декоративного устрою архітектури міста встановити складно, але професійні дослідження підказують, якими шляхами повинні проходити трансформації у міському середовищі, виявляють основні завдання і надають пропозиції вирішення практичних питань. Сучасна забудова поступово захоплює території центральної частини міста, цей процес нерідко має агресивний характер. Пріоритетним завданням проєктантів є узгодити старі й сучасні структури, зменшити візуальні протиріччя до мінімуму. Декоративні елементи і колірні схеми фасадів новітніх споруд повинні формуватися на засадах контекстуалізму задля охорони історико-мистецької спадщини середмістя. Звідси маємо, що нове оформлення фасадів великою мірою зумовлюється навколишнім оточенням. Сьогодні перспективними є постмодерністичні зразки, які інтерпретують декоративні елементи з різних стильових систем. Таким чином встановлюється певна композиційна співзвучність між об'єктами, що належать до різних періодів чи епох.

ЛІТЕРАТУРА

1. Головатий М. Апокаліпсис Станиславова / М. Головатий // Галицька брама. – 2009. – № (169-171). – С. 37-38.
2. Казанцева Т. До питання розвитку архітектурного декору на фасадах львівський споруд / Т. Казанцева // Вісник національного університету «Львівська політехніка». – Львів, – 2010, № 674 «Архітектура». – С. 140-147.
3. Поліщук Л. Станиславівська сецесія / Л. Поліщук // Галицька брама. – 2009. – № (169-171). – С. 34-37.
4. Стародубцева Л. Архітектура постмодернізму: Історія. Теорія. Практика: Посіб. для студентів архіт. спец. вищ. нав. закл. / Л. Стародубцева. – К.: Спалах, 1998. – 208 с.

5. Шпільчак В. А. Вілла Маргошеса в Івано-Франківську. Станіславські зустрічі / В. Шпільчак, В. Полек // Своя хата. – 1997. – № 1-2. – С. 50-52.
6. Шпільчак В. Модерн в Івано-Франківську. Вілла з мезоніном / В. Шпільчак // Своя хата. – 1997. – № 1-2. – С. 14-17.
7. Шпільчак У. Етностилізація в архітектурі Прикарпаття другої половини ХХ століття / У. Шпільчак // Вісник Прикарпатського університету. – Випуск 19-20. – Івано-Франківськ, 2010. – С. 38-42.
8. Ясевич В. Е. Архитектура Украины на рубеже XIX–XX веков / В. Е. Ясевич. – К.: Будивельник, 1988. – 184 с.
9. Majda J. Styl zakopański / J. Majda. – Krakow: wydawnictwo «Nauka dla wszystkich», 1979. – 52 s.
10. Komar Ż. Trzecie miasto Galicji. Stanisławów i jego architektura w okresie autonomii galicyjskiej / Ż. Komar. – Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury, 2008. – 478 s.